

A Monarchia születése és a magyar Sonderweg

Claude Michaud: Entre croisades et révolutions: princes, noblesses et nations au centre de l'Europe, XVIe–XVIIIe siècles. Scripta varia. Ouvrage édité avec la collaboration de Christine Lebeau. Publications de la Sorbonne, Paris, 2010. 408 oldal; Claude Michaud: Ferdinand de Habsbourg (1503–1564). Honoré Champion, Paris, 2013. 388 oldal

Claude Michaud-nak, az Orléans-i, majd a Paris-I Egyetem tanárának kutatási területe a kora újkori Franciaország és Közép-Európa. Doktori értekezését a francia egyház pénzügyeiről írta, és a továbbiakban is hű maradt ehhez a témához. Foglalkozott két adókerület (intendance), Berry és Orléans intézményeivel is. A hetvenes években fordult érdeklődése Közép-Európa, elsősorban Magyarország felé. A mátrafüredi felvilágosodás-konferenciákon került szoros baráti kapcsolatba H. Balázs Évával és Benda Kálmánnal. Magyarul négy tanulmánya jelent meg.¹

Keresztes hadjáratok és forradalmak: fejedelmek, nemességek és nemzetek Európa közepén a XVI–XVIII. században címmel adta ki tanulmánykötetét Christine Lebeau, Michaud utódja a Paris-I Egyetemen. Az olvasó neki tartozik köszönettel, hogy elérhetővé tett tizenkilenc konferencia-jegyzőköny-

vekben, *Festschrift*ekben és folyóiratokban szétszórta, tehát gyakorlatilag hozzáférhetően és három eddig kiadatlan írást. A kutatókat cikkek írására készítő konferenciázás a tudományos élet szerves részévé vált. Ezt illusztrálja Claude Michaud 1969 és 2007 között megjelent műveinek listája: a nyolcvanegy írás negyedrésze készült ugyanis konferenciák számára. A szerkesztő a kiadott írásokat négy csoportra osztotta: *Nemzet és kiváltságok – A felvilágosult despotizmus távlatból – Keresztes hadjáratoktól forradalmakig – Megemlékezések.*

Ennek a recenzióknak célja az, hogy felhívja a figyelmet Claude Michaud magyar vonatkozású írásaira, ezért nem tartottam szükségesnek, hogy megemlítsem a Magyarországról szóló külföldi művekben elkerülhetetlen névelírásokat, ahogy azt sem, hogy polemikusan reagáljak azokra az állításokra, amelyekkel nem értek egyet.

A kötet első részét bevezető esszé (*Közép-Európa és a magyar sajátosságok*) a magyar újkort közép-európai keretbe illeszti, és elvi síkon elemzi. Sajátos volt a soketnikumú középkori népesedés kiváltságos kerületeivel, sajátos volt a török expanzió, illetve a *reconquista* hatása a lakosság etnikai összetételére, sajátos volt a királyi jövedelmek hullámmozgása, valamint a megye és az országgyűlés szerepe. Az elemzés konklúziója az, hogy a késő középkori és kora újkori soknyelvű Magyarország nem államot, hanem államnélküli nemzetet alkotott, amely nemzet prioritása az alkotmányos fejlődés során kiépült közjog fenntartása volt.

Auguste Thou latin nyelven írt *Egyetemes története* 1604 és 1607 között jelent meg. Magyarországról, a török háborúkról és Erdélyről a mű 138 könyve közül 36-ban esik szó. Thou a nantes-i ediktum előkészítője, IV. Henrikhez írt előszavában a türelmes, vallásbékét megvalósító I. Ferdinándot

¹ *Felvilágosodás, szabadkőművesség és politika a 18. század végén. Fekete János gróf levelezése. Századok, 117. évf. (1983) 3. sz. 558–599.; XIV. Lajos keleti politikája. Noíntel márki követsége a török Portán. In: Benczédi László (szerk.): A Thököly-felkelés és kora. Budapest, 1983. 103–109.; Egy felvilágosodott magyar gróf, Teleki József (1738–1796). A Ráday Gyűjtemény évkönyve, 7. (1994) (Szerk. Benda Kálmán – Szabó András) 65–83.; Úton lenni a 18. században. Széchenyi Ferenc 1787. évi utazása a Német-római Császárságban és osztrák Németalföldön. Sic Itur Ad Astra, 61. (2009) 19–38.*

dicséri. Az 1600-as években még élt az európai összetartozás tudata, Magyarország közel volt. Százötven évvel később a nyugati szerzők már a kontinens keleti felének más-ságát hangsúlyozzák.

Köpeczi Bélának ajánlotta a szerző a Rákóczi-szabadságharc háromszáz éves évfordulójára írt, *A sajtó és az esemény* című forráselemzését *Az európai udvarok szel-leme* című, Hágában 1699-től 1710-ig kiadott francia nyelvű újságról. Szerkesztőjét, a kálvínizmusra áttért és Hollandiába menekült Nicolas Gueudeville-t vallási rokonszenve a kuruc ügy mellé állította, de nem bízott Rákócziban, mivel a felkelés XIV. Lajostól kapott támogatást.

A magyar nemesség az 1780-as évek végén című írás összefoglalja a nyugati egyetemek szerepét a felvilágosodás magyarországi meghonosodásában, és bemutatja az 1780-as és 1790-es évek politikai irodalmát. Röviden érinti a kontinuitás vitát, és ugyan nem foglal állást kategorikusan, a felvilágosodás és liberalizmus közötti folytonosság tézisének érzi meggyőzőbbnek.

Gróf Fekete János levelezésének elemzése, amely magyarul is megjelent, ahogy erre utaltunk, a kötet leghosszabb és legfontosabb cikke. Noha franciául harminchárom, magyarul pedig harminc éve jelent meg, Michaud kutatásának eredményei még nem kerültek be a nagyközönséghez szóló történeti irodalomba. Fekete Jánost illetően csak az akár anekdotikusnak tekinthető Voltaire-kapcsolat vált közkinccsé. Michaud az Országos Levéltárban őrzött Fekete-levelezés alapján kimutatja, hogy a gróf egy Brünntől Triesztig az egész Monarchiára kiterjedő és II. József évtizedében a felvilágosult eszmékért lelkesedő szabadkőműves hálózathoz tartozott. A tanulmány azt sugallja, hogy az udvar a szabadkőművesség betiltásával leghatékonyabb szervétől fosztotta meg a Monarchia két része közötti értelmiségi együttműködést.

A Teleki Józsefről szóló tanulmány első fele a fiatal Teleki részvételét mutatja be a svájci, francia és holland tudományos élet-

ben, második fele pedig az erdélyi és magyarországi reformátusok vezetőjeként kifejtett politikai és oktatásügyi tevékenységét. A tanulmány két magyar forráscsoporton alapul, az Akadémiai Könyvtár kéziratárában őrzött Teleki-levelezésen és a Teleki család Országos Levéltárban őrzött gyömrői iratain.

A kötet második részét alkotó négy írás francia és belga forrásanyagot ismertet Mária Terézia és II. József „felvilágosult despotizmusá”-ról. A *Laudatio et carmen post mortem* című előadás egy mindaddig érintetlen témát emelt be a történetírásba. Az 1756. évi „szövetségi fordulat” több mint negyed évszázadra felfüggesztette a Bourbon–Habsburg konfrontációt, így Franciaország is részt vehetett Mária Terézia emlékének dicsőítésében. Az előadás tárgya egy francia és belga halotti beszédekből és részint történeti, részint etikai eszmefuttatásokból, összesen tizennyolc darabból álló korpusz. A pozsonyi *Moriamur* és a büszke magyar nemzet a korpusz egyik, Mária Terézia felvilágosult haladó politikája pedig a másik főtémája.

Poterat márki a 18. század második felében oly gyakori, mindenhez értő és a legváltozatosabb tervekről memorandumokat felterjesztő politikai kalandorok és ügynökök köréhez tartozik. 1781-ben több hónapig tanulmányozta Oroszországban egy Fekete-tengeri kereskedelmi társaság alapításának lehetőségét.² A Krímből visszatérve két hetet töltött Bécsben. Útinaplóját a Loiret megyei levéltár őrzi. A *Poterat márki, egy francia megfigyelő a Habsburg Monarchiáról 1781-ben* című írás a napló huszonhárom bécsi passzusát (a teljes szöveg huszadát) közli. II. Józsefet és reformjait a márki nagyra becsüli. A Bécsben hallottak alapján ugyanazt írja Magyarországról, mint az országba látogató angol és francia diplomaták, turisták és emisszáriusok: Óriási

² Poterat márki jelentését az oroszországi útról kiadta: Schnakenbourg, Éric: *Entre curiosité et espionnage: le voyage du marquis de Poterat vers la mer Noire, 1781*. Paris, 2011.

gazdasági fellendülésre lenne lehetőség, de a földesúri rendszer és az osztrák kormány-politika az elmaradottságot állandósítja.

Az Elfelejtett vagy eltírt forrás? A jozefinizmus és a jozefinista irodalom című tanulmány gyors áttekintést ad a *Pietas Austriacá*val szakító jozefinizmust elítélő osztrák történeti irodalomról.

A II. József Bombelles márkí francia diplomata véleményének tükrében című írás a márkínak a Droz kiadónál megjelent naplója alapján (hét kötet, 1780–1822) követi végig a márkí szenvedélyesen ellenséges megjegyzéseit II. Józseféről. Ellenszenve az emigrációs években sem enyhült. 1790–1791-ben Bombelles volt az összekötő a francia emigráció és II. Lipót között XVI. Lajos és Marie Antoinette megmentése érdekében.

A kötet harmadik részében hat cikk foglalkozik Franciaország és az Oszmán Birodalom viszonyával a 17. században. *A török történelem célszerű felhasználása az első XVII. század néhány poligráf francia történésznél*³ című tanulmány Boitel de Gaubertin, Malingre de Saint-Lazare és François Eude de Mézeray egy-egy, Michel Baudiernak pedig két, 1622 és 1662 között megjelent írását mutatja be a törökök történelméről, vallásáról, szokásairól, hitbuzgalmukról, jótékonyágukról, a birodalom intézményeiről és a kormányzásban olyan szerepet betöltő kegyencekről.

Az Egyik kereszties hadjárattól a másikig avagy François de la Noue-tól Mercœur hercegit című tanulmány bemutatja François de la Noue-t, a hugenotta hadvezért, aki az 1587-ben kiadott *Politikai és katonai beszédek*ben azt fejtette ki, hogy véget kell vetni a katolikus–protestáns vallásháborúnak és a francia–török szövetségnek. A

keresztény fejedelmek szövetsége négy év alatt ki tudná szorítani a törököket Európából. Mercœur herceg, a katolikus Liga feje, miután 1598-ban behódolt IV. Henriknek, Rudolf császár szolgálatába állt. 1601-ben bevette Székesfehérvárt. Lotharingiába ment azonban Nürnbergben meghalt. Alphonse de Ramberviller ódája és François de Sales halotti beszéde a keresztény hősök példaképének állít emléket.

IV. Henrik, VIII. Kelemen pápa és a törökök című írás bemutatja, hogy a pápa 1595-től haláláig, 1605-ig igyekezett bevonni IV. Henriket egy törökellenes koalícióba, és végigkíséri a nunciusok hiábavaló erőfeszítéseit. Az 1604-ben elfogadott Kapituláció ugyanis felújította és megerősítette a francia–török szövetséget.

A francia–török viszony a szentgotthárdi csata idején című tanulmányban a szerző kifejti, hogy a hivatalos francia–török jó viszony, az 1604. évi Kapitulációban biztosított jogok és kedvezmények ellenére a francia nemesség körében ismételtelen fellobbant a kereszties hadjárat eszméje, az a gondolat, hogy Franciaország lenne hivatott felszabadítani az európai kereszténységet az oszmán iga alól. Az 1660-as évek diplomáciai bonyodalmai vezettek a francia jelenléthez Szentgotthárdnál. Sem a Velencének Krétában nyújtott segítség, sem a szentgotthárdi epizód nem hozott azonban változást, csak késleltette a török–francia szövetség felújítását.

Tíz évi elhidegülés és három évi huza-vona után, 1673 júniusában kapja meg Nointel márkí a nagyvezírtől az új kapitulációs okmányt. XIV. Lajos fő célja ekkor a lengyel–török béke megkötése volt, hogy a Porta I. Lipót ellen fordulhasson. Nointel márkí azonban nem viszi előre a lengyel béke ügyét a Portánál, Pomponne külügyminiszter pedig nem zárkózott el XI. Ince pápa keresztény koalíciós tervétől. 1679-ben mindketten kegyvesztetté váltak. A janzenista körhöz tartoztak, az *Államrezon és keresztény tudat – Nointel márkí követsége a Portán, 1670–1679* című tanulmány ezzel

³ A francia történetírás első 17. századnak nevezti azt a korszakot, amely 1594-től 1661-ig tart. 1594-ben kezdődik, amikor IV. Henrik bevonul Párizsba, s ezzel véget ér a vallásháború. Befejezése pedig 1661, amikor meghal Mazarin, és elkezdődik XIV. Lajos személyes uralkodása.

magyarázza, hogy mindketten hittek még a kereszténység mozgósító erejében.

A nap, a sas és a félhold. Guilleragues követsége a Portán és Bécs 1683. évi ostroma bemutatja, hogy Nointel márki utódja Konstantinápolyban azt a feladatot kapta, hogy török katonai támogatást szerezzen Thököly Imre számára, akadályozza meg Apafi Mihály megegyezését a császárral, és térítse el Lengyelországot az osztrák szövetségtől. A magyarországi hadjárat tervét 1682-ben fogadta el a Porta. 1683-ban Franciaország nem sietett Bécs védelmére, de nem támadta meg Lipótot a Rajnánál. A francia diplomácia által bátorított utolsó török expanziós kísérlet kudarcba fullt.

A Két ellenforradalmár II. Katalin udvarában. Gróf Esterházy Bálint és Marc de Bombelles márki a francia emigráció politikai ügytelenségébe és tehetetlenségébe enged betekintést. Gróf Esterházy József Bálint francia tábornokot az emigráció háborús pártját vezető két Bourbon herceg (a jövő XVIII. Lajos és X. Károly) küldte Szentpétervárra 1791 őszén. Bombelles márki 1792 januárjában XVI. Lajos megbízásából érkezett oda azzal a feladattal, hogy megnyerje a cárnőt a békés megoldás ügyének. A két francia küldött elhidegült egymástól, de egyiküknek sem sikerült a cárnő politikáját befolyásolni.

A fentebb már említett Poterat márki forradalom alatti kanyargós pályájáról szól a Loiret megyei levéltárban őrzött levelezésben alapuló *Márki, polgártárs, kém, kettős ügynök? Pierre-Claude de Poterat, 1789–1796* című cikk. A márki 1790 végéig cikázott Torino és London között, és folytatott sifírozott levelezést az emigráció vezetőivel. Azután visszatért Franciaországba, memorandumokat küldött a külügyminiszternek, letartóztatták, ám a *thermidori* fordulat megmentette. 1795-ben diplomáciai megbízásokat kapott a Közjóléti Bizottságtól, majd a Direktóriumtól, kétszer tárgyalt Thuguttal Bécsben. 1796 elején Dél-Németországban szervezte a forradalmi Franciaország támogatását, de közben az emigráció-

val is tartotta a kapcsolatot. Gyanússá vált, s a Direktórium visszahívta.

A Franciaország és Ausztria, 1800–1804. Van-e osztrákellenes beidegzettsége a francia külpolitikának? című a kötet utolsó diplomáciatörténeti tanulmánya. Vergennes, XVI. Lajos minisztere mindvégig idegenkedett az osztrák szövetségtől, s öröksége nem tűnt el a forradalommal. A francia–osztrák viszony a marengói csata utáni négy békés év alatt is feszült maradt. Se Talleyrand, se Napóleon nem hitt a tartós osztrák–francia szövetség lehetőségében.

A kötetet Victor L. Tapié professzor, Benda Kálmán és H. Balázs Éva emlékének szentelt három *hommage* zárja le.

A historiográfia egyik rejtélye, hogy míg egyes uralkodókról könyvtárnyi publikáció születik, és monográfia monográfia után jelenik meg, más, esetleg korformáló fejedelmekről szegényes maradt az irodalom. Első megközelítésre úgy tűnik, hogy a történeteket a vizsgált kor szelleme, hangulata és propagandái inspirálják. Az újkori Habsburg császárok közül összesen négyen kerültek a történetírás rivaldafényébe: V. Károly, Mária Terézia, II. József és Ferenc József. A négy közül Machiavelli „virtù”-ja egyedül Mária Teréziát jellemezte. A nap, amely sohasem nyugodott le V. Károly birodalma fölött, megzavarta nem egy kora újkorral foglalkozó történész tisztánlátását. V. Károlyról és koráról – az európai országok történeti kronológiája hagyományosan az uralkodók sorrendjéhez tapad – majdnem ötszáz év óta számtalan biográfia, monográfia és tanulmánykötet jelent meg. A „virtù”-t nélkülöző V. Károly pedig uralkodásának évtizedei során bőven hozta a képtelen döntéseket.⁴ „Szerencsésjét” (ez is Machiavelli kifejezése) véletlenek sorozatának kö-

⁴ Lásd például az 1551-ben kieroszakolt – a választófejedelmek számára egyébként elfogadhatatlan – családi paktumot, amely Fülöpöt jelölte az esetleg megüresendő császári trónra.

szönhette. Egyfelől négy – az aragóniai, burgundi, kasztíliai és osztrák – dinasztia spanyol, olasz, németalföldi és német birtokait örökölte, másfelől *conquistador* alattvalói óriási területeket hódítottak meg számára a tengeren túl.

A másodszülött Ferdinánd élete és pályája jóval kevesebb figyelmet kapott. Lendületesebb kutatást csak születésének ötvenedik évfordulója indított el. Az első magyar nyelvű életrajzot Nagy Tamás írta. A magyar történeti köztudatban I. Ferdinánd nem szerepel a jelentős uralkodók között. Érdeemes felidézni, hogy az idestova száz éves Révai Lexikon mekkora helyet szán az egyes Habsburg uralkodóknak. A pálma 321 sorral Ferenc József – az *Etelka-Földöv* kötet uralkodásának hatvanharmadik évében jelent meg. II. József 297, Mária Terézia 197, I. Lipót 132 és I. Ferenc 117 sort kapott, míg az I. Ferdinándról szóló cikk mindössze 64 soros. Ez ellen a beidegzett-ség ellen lépett fel Pálffy Géza.⁵

„A Habsburg birodalmat megalapító erényes fejedelem hibátlan pályája” – ez az alcím tükrözné pontosan Claude Michaud Habsburg Ferdinándról írt könyvének szellemét és a szerző szándékát. Bátyjával ellentétben Ferdinánd nem rögtönzött. Kivételes politikai érzékének köszönhetően alkalmazkodni tudott országainak hihetetlenül változatos körülményeihez és erőviszonyaihoz, így mindig megtalálta a kivezető utat a fenyegető krízisekből.

Közismert a Habsburgoknak sok ország feletti uralmat adó isteni kegyelemnek az a fintora, hogy ritkán került a Ház élére a legváratlanabb főherceg. Mindkét nagyapa

Ferdinánd útját próbálta egyengetni, de mindkettőt elvesztette nagykorúsága előtt. Az elsőszülöttségi törvény következményeivel így Ferdinándnak magának kellett megbirkóznia. Claude Michaud arra vállalkozott, hogy kiemelje Ferdinándot bátyjának árnyékából. Félre kellett tehát tennie a francia és a spanyol nézőpontokat, áttelepednie hol Bécsbe, hol Prágába, hol Pozsonyba, hol a magyar Alföldre, valamint Speyerbe, Wormsba, Nürnbergbe, Augsburgba és Regensburgba is, ahol a birodalmi gyűlések ültek össze, hogy a Monarchiát megalapító Ferdinánd személyiségét a maga sokrétűségében tudja ábrázolni. Ez a kitűzött cél határozza meg a tizenkét fejezetből álló könyv szerkezetét. Az első tíz fejezet a Habsburg Monarchia felépítésének kronológiai keretében illeszkedik: *Spanyol infánsból osztrák főherceg – A hatalom átvétele az osztrák tartományokban – A „végzetes év”, 1526 – Magyarország és a harc a törökök ellen – A reformáció Ferdinánd országában – A császárság felé – V. Károly, Ferdinánd és Németország – Ferdinánd és Csehország – A császár, 1558–1564 – Ferdinánd és a zsinat – Gazdaság és társadalom – Ferdinánd a korban.* A könyvet térképekből, genealógiai táblázatokból és nyolc iratból álló függelék egészíti ki.

Ferdinánd akadálypályájának első szakasza 1522-ben zárul az örökös tartományokat átengedő brüsszeli megegyezéssel. Két fejezetben adja elő Michaud annak az öt évnek a történetét, amelynek során a birtoktalan másodszülött Habsburg főherceg előbb átveszi a hatalmat az osztrák tartományokban, azután megszerzi a Cseh és a Magyar Királyságot, majd 1527-ben kiadja a Monarchia politikai és pénzügyi igazgatását megreformáló rendeleteit. Hogy az olvasó megértse Ferdinánd hol kemény (Bécs, Tirol), hol óvatos, egyezkedő (Cseh Királyság) lépéseit az „összetett monarchia” (Pálffy Géza kifejezése) felé vezető úton, Michaud kellő pontossággal ismertetti az egyes tartományok és országok intézményeit, a Habsburg örökösödési igény jogi indoklását és a Ferdinánd hatalomra jutása

⁵ Pálffy Géza széles körű levéltári kutatáson alapuló monográfiájának (*A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2011.) főhőse I. Ferdinánd. Pálffy arra figyelmeztet, hogy az osztrák ház és a dinasztiaival együttműködő politikai elit kiutasítása a Magyar Királyság végtelenül gazdag és bonyolult, ma nyolc utódállamban folytatódó történetéből tette és teszi lehetlenné ennek a történelemnek a megértését.

körüli pártharcokat. Miután megvált az osztrák és cseh tartományokban ellenszenvvel fogadott spanyol és belga tanácsosaitól, Ferdinánd jó érzékkel választotta ki a tárgyalásokkal megbízott főtisztviselőket és udvari méltóságokat.

Ferdinánd születése előtt száz évvel, Zsigmond uralkodása alatt vált nyilvánvalóvá, hogy a közép-európai államok csak egyesült erővel tudják biztosítani a Száva–Belgrád–Déli-Kárpátok védővonalát. A két Habsburg–Jagelló házasság idején Belgrád már török kézen volt. Ferdinánd, aki jogosan kételkedett a gazdaságilag és katonailag meggyengült Magyar Királyság ellenálló erejében, osztrák tartományait be tudta vonni Horvátország védelmébe, de hiába fordult bátyjához segítségért Mohács előtt és a Mohács utáni években.

Egyet kell értenünk Michaud-val, Ferdinánd valóban optimálisan alkalmazkodott a Buda török megszállása utáni körülményekhez. A két király epizód (de nem a két legitimitás rivalizálása) Szapolyai János halálával véget ért. 1541 után az osztrák–török nagyhatalmi szomszédosság Magyarország három részre osztásával állandósult. A harmadára csökkent Magyar Királyságot Ferdinánd alakította át Ausztria védelmi övezetévé. Hivatalsszervezetét modernizálta, és a cseh–osztrák tartományok anyagi és katonai forrásainak segítségével kiépítette az új, ezer kilométeres végvári vonalat.

A török veszély árnyékában és bátyjának katolikus intranzigenciáját semlegesítve kellett az Erasmus-tanítvány Ferdinándnak saját országait és a német birodalmat megóvnia a vallásháborútól. A Monarchia három része, a politikai és kulturális háttértől függően, más-más módon (noha hasonló ütemben) dekatolizált, és más-más vallási pluralizmussal váltotta fel a katolikus egységet – ezt mutatja be biztos erudícióval és virtuozitással az ötödik fejezet. Az 1520-as évek végére kiderült, hogy erőszakkal nem lehet megállítani a reformáció terjedését. A brandenburgi, szász és pfalzi választóktól eltérően Ferdinánd nem szakított az Egyházzal, de

engedelmeskedett az államrezonnak, és fenntartotta a dialógust az adózás és a katonaiállítást felett rendelkező protestáns rendekkel.

A keresztény államok összefogásának pápai programja nem élte túl II. Piust. Mohács után nyolc hónappal a császári zsoldosok fosztották ki Rómát, nyolc évvel később pedig létrejött az osztrák dinasztiát kétfrontos védelemre kényszerítő francia–török szövetség. A keleti frontot Ferdinándnak kellett tartania. Nem ment könnyen, nem csak azért, mert V. Károly a gazdag olasz és németalföldi tartományokat a spanyol ágának tartotta fenn. Mint a Birodalom helytartóságát ellátó római király Ferdinánd elvben fordulhatott *római hónapokért* a birodalmi gyűléshez, de, mint erre Claude Michaud rámutat, katonát és pénzt csak a protestáns fejedelmek és rendek beleegyezésével kaphatott (ennek pedig belpolitikai feltételei voltak), és a török támadók ellen Bécs felmentésére küldött csapatok nem léphették át a magyar határt. A Magyar–Horvát Királyságot továbbra is megillette a „kereszténység védőbástyája” cím, de a megvédendő Európa az örökös tartományok és Morvaország határánál kezdődött. Az azóta eltelt fél évezred alatt ez a választóvonal beleépült az európai önképbe, történetírásba és politikai gondolkozásba.

Michaud biztos tollal követi az 1530-as, 1540-es és 1550-es évek bonyodalmaival, a mühlbergi csatával záródó háborút a császár és a schmalkaldeni liga között, valamint az összefonódó konfliktusokat Károly és Ferdinánd, a választófejedelmek és a császárságra igényt tartó II. Fülöp, majd IV. Pál pápa és a császárságot átvevő Ferdinánd között. Michaud minden lényeges mozzanatot primer források – levelezések, az egyes politikai döntéseket jogilag és történelmileg megindokoló írások – segítségével világít meg. A konfliktusokat kölcsönös engedményekkel oldották fel, például 1530-ban a Ferdinándot római királlyá választó augsburgi birodalmi gyűlés megnyitásakor. A terv szerint a városba belovagló császárt jobboldalt Ferdinánd, baloldalt pedig a

nuncius kísérte volna a baldachin alatt. Mivel azonban a Választók tiltakoztak az osztrák főherceg elsőségét hitelesítő protokoll ellen, a baldachin alatt egyedül a császár lovagolt, előtte haladt a mainzi és a kölni érsek, mögötte pedig Ferdinánd és a nuncius.

Ferdinánd 1524-től kezdve sürgette a nyugati kereszténység szétszakadását megátlálo zsinat összehívását. Tridenttől azt várta, hogy protestáns többségű országaiban a két szín alatti áldozás és a lakosság nyelvén celebrált mise bevezetése és a pápi nőtlenség megszüntetése, túl az általa keresztülvitt augsburgi vallásbékén, megnyissa az utat az újraegyesülés felé. Ferdinánd diagnózisa azonban téves volt. Egyik tábor sem a kompromisszumot tartotta érdekének, hanem a dogmák, illetve hittételek rögzítését és egyházszervezeteik megszilárdítását. A két szín alatti áldozás kivételes engedélyezését elérte, de a tridentin szellemben új erőt nyert Egyház az engedélyt rövidesen visszavonta. A Tridentben elfogadott – Ferdinánd vágyait félretevő – jezsuita platformra épült az összetett monarchia 50-90%-os rekatolizálása a következő korszakban.

A tizenegyedik fejezet az egyes termelési ágak növekedési adataira, valamint a parasztság és a városok helyzetének romlására koncentrál a monarchia három, cseh, magyar és osztrák részében. Ferdinánd uralkodása alatt éleződött ki a kontraszt a sörrel, édesvízi hallal és lenvászonnal kereskedő Cseh Királyság és a búzát, bort és marhát exportáló Magyarország között.

Az utolsó fejezetet Michaud Ferdinánd személyiségének szenteli. A tanúk – diplomaták, humanisták, arisztokraták – egybehangzóan rokonszenvvel írnak róla, nagyra értékelik mértékletességét, hitvesi hűségét, nyelvtudását és páratlan önuralmát, szemben a folyékonyan csak franciául beszélő bátyjának homlokegyenest ellenkező temperamentumával és életmódjával. Mindvégig a humanizmus szellemi világában élt, környezetéhez tartoztak orvosok, nyelvészek, történészek, festők és építészek, és az ő anyagi támogatása állította helyre az

1520-as években lehanyagolt bécsi egyetem tudományos színvonalát.

Házassági diplomáciáját (hét lányát és három fiát kellett bekapcsolnia az európai dinasztikus hálózatba) szűk korlátok közé szorította a reformáció. A *Tu felix Austria nube!* mechanizmus az ő esetében nem működött. A két Habsburg feleség nem térítette el Zsigmond Ágost lengyel királyt testvére, Izabella (és unokaöccse, János Zsigmond) támogatásától.⁶ A négy olasz házasság a Gonzaga, Este és Medici családokkal jelentős diplomáciai hasznot nem hozott, egyedül a két bajor házasság járt tartós politikai eredménnyel. A korban nem ismert genetikai kockázattal járó vérrokon házasságokat pedig ő és bátyja indították el a Habsburg-házban, Miksa főherceg és Mária infánsnő összeházasításával.

Ferdinánd életét és pályáját négy konfliktussorozat – bátyjával, a török birodalommal, a vallásbéke ellenségeivel és alattvalóival, pontosabban országának politikai osztályaival – kísérte végig, szinte születésétől haláláig. Claude Michaud egyenlő fontosságot tulajdonít a négy konfliktusnak, ez az egyik kulcsa a könyv meggyőző erejének. A Ferdinánd életrajz megírásának historiográfiai célját a könyv utolsó mondata összegezi: „Ő [Ferdinánd], akit a kisleány történetírás nem szeretett, a másodszülött, akit a nagy testvér történései árnyékban hagytak, többet tett a német megbékélésért, mint dicsfényrel körülvevett bátyja, ugyanakkor megvetette a soknemzetiségű Habsburg állam alapjait, amely állam négyszáz éves fennállása alatt Európa történetének és civilizációjának egyik meghatározó pólusa volt.”

KECSKEMÉTI KÁROLY

⁶ Zavaró sajtóhiba csúszott a Jagelló–Szapolyai genealógiai táblázatba (316. old.). Izabella királyné, I. Zsigmond lengyel király és Bona Sforza lánya nem 1509-ben született, amikor még az 1515-ben elhunyt Szapolyai Borbála, Szapolyai János húga volt Zsigmond felesége, hanem 1519-ben.